

УДК [034:011:32]

ВПЛИВ ДУХОВНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-РЕГУЛЯТИВНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Донцов А.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються проблеми впливу духовного компоненту на формування морально-регулятивної сфери майбутніх учителів у процесі педагогічної підготовки.

Ключові слова: моральна культура, духовність, навчально-виховний процес, педагогічні умови.

ВЛИЯНИЕ ДУХОВНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНО-РЕГУЛЯТИВНОЙ СФЕРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Донцов А.В.

В статье рассматриваются проблемы влияния духовного компонента на формирование морально-регулятивной сферы будущих учителей в процессе педагогической подготовки.

Ключевые слова: моральная культура, духовность, учебно-воспитательный процесс, педагогические условия.

INFLUENCE OF SPIRITUALITY ON FORMING OF MORALNO-REGULATORY SPHERE OF FUTURE TEACHERS

Doncov A.V.

The problems of influencing of spiritual component on forming of moral'no-regulyatyvnoy sphere of future teachers in the process of pedagogical preparation are examined in the article.

Keywords: moral culture, spirituality, uchebno-vostryatel'nyy process pedagogical terms.

Розвиток інформаційних систем і технологій, підвищення рівня інформованості майбутніх учителів з різних галузей наукових знань та сфер життєдіяльності, розширення процесів інтеграції системи освіти в європейський простір об'єктивно зумовлює необхідність подальшого дослідження проблем удосконалення виховного процесу у вищій школі. Відсутність належної уваги до проблем формування моральної культури майбутніх учителів у відповідності до сучасних соціально несприятливих умов негативно відбивається на комплексному вирішенні всіх інших проблем розбудови системи вищої освіти.

Духовне життя майбутнього вчителя слід розглядати як сукупність усвідомлених і емоційно пережитих ідей, поглядів, переконань, уявлень, смислових цілей, культурних цінностей, що поглиблюють і поповнюють сенс людського буття. Духовність має тісний взаємозв'язок з матеріальним, оскільки, з одного боку, кожна ідея як духовне надбання суспільства згодом матеріалізується в поведінці і творчій діяльності особистості, з іншого боку, духовне є відображенням матеріального в художніх образах, витворах мистецтва, інтерпретації історичних подій, створенні матеріальних благ тощо.

Ставлення майбутнього вчителя до об'єктивних, вічних духовних цінностей, його здатність до активної духовно-творчої діяльності характеризує рівень його морально-духовного розвитку. В залежності від впливу стихійних і цілеспрямованих чинників ставлення майбутнього вчителя до тієї чи іншої системи цінностей може бути позитивним, негативним або індиферентним. Духовність науковці розглядають як міру присутності людського в спільноті і окремій людині, а її втрату порівнюють з втратою людяності, тому розвиток духовності і зайняття духовними цінностями високого рівня в ієрархії смислів виділяються як найважливіше завдання соціалізації [2, с. 16] і формування особистісної моральної культури.

Слід зауважити, що втрата людяності є втратою моральності, адже мораль як соціокультурне надбання суспільства, насамперед, концентрує в собі цінності людських стосунків і людського буття у вигляді моральних принципів, ідеалів, норм, традицій правил етикету тощо. Відтак, дотримання майбутнім вчителем загальнолюдських моральних вимог у своїй діяльності та поведінці значною мірою залежить

від того, в якій мірі він засвоїв їхню природну людську сутність, розуміє і усвідомлює їх як соціокультурне і духовне надбання суспільства. З методологічної точки зору, саме розробка цього напрямку розвитку морально-регулятивної сфери майбутнього вчителя зовсім не досліджена, але її вивчення надасть можливість виявити суттєві недоліки і невикористаний виховний потенціал вищої освіти. Отже, **метою статті** є розробка морально-регулятивного напрямку формування моральної культури майбутніх учителів у контексті розвитку їхньої духовної сфери. Такий підхід надасть можливість виявити суттєві недоліки і невикористаний виховний потенціал вищого навчального закладу.

Категорію духовності по відношенню до особистості майбутнього вчителя слід розглядати як його внутрішню, природно зумовлену потребу, яка може бути неусвідомленою, але її незадоволення призводить до руйнування і розбалансованості всіх інших педагогічних й індивідуально-психологічних підсистем і процесів. Підкреслюючи специфічність категорії духовність, Т. Тюріна розглядає людину як складну біоенергоінформаційну систему, яка зосереджує синтез космічного, духовного (духу й душі) і земного (фізичного) начал, втілює в собі матеріальне (біологічне) і духовне, космічне [4, с.156-157]. Рациональний і інтуїтивний шляхи рефлектуються як єдиний процес пізнання, спрямований на осмислення нових ідей на формально-логічному та інтуїтивному рівнях, серед яких, на думку вчених, інтуїтивний рівень пізнання у контексті духовності має синергетичну спрямованість. Тому не випадково, від духовної пустоти, яка зумовлена розбалансованістю раціонального та інтуїтивного пізнання, майбутній вчитель може відчувати психологічний дискомфорт, подавленість настрою, відсутність бажання в активній діяльності і спілкуванні з іншими, отже ніщо так не руйнує природну морально-психологічну структуру особистості як бездуховність.

Щоб формувати духовну сферу майбутнього вчителя, як підґрунтя розвитку моральної саморегуляції поведінки, необхідно мати уяву про об'єктивні, суттєві характеристики духовності з погляду сьогодення. Науковці зауважують, що дослідження природної сутності духовного необхідно розглядати як передумову і пізнавальну установку стосовно дослідження конкретних духовних явищ і духовної життєді-

яльності людини в цілому. «Дух (феномен духовного) охоплює надзвичайно широкий спектр різноманітних явищ – від конкретних духовних утворень (знання, ідеал, ціль тощо) до об'єктивованих, предметних і соціально інституційованих форм духовного життя», – зазначає С. Пролєєв. [5, с. І5 - І7].

Система формування моральної культури майбутніх учителів повинна створювати опосередковані умови для розвитку внутрішньої морально-регулятивної сфери. Однією з таких умов є посилення не на зовнішні примусові дії, що зумовлені механізмами морального регулювання навчально-виховного процесу, а на створення ситуації морального вибору з метою внутрішнього розкріпачення вихованця і усвідомлення соціальної цінності об'єктивних моральних вимог і закономірностей розвитку моральних відносин як найбільш справедливих та доцільних.

У загальному вигляді проблема формування морально-регулятивної сфери особистості частково знайшла відображення в наукових розробках філософів, соціологів та педагогів. Зокрема, норми, цілі, ідеали як регулятивні компоненти діяльності особистості розглядалися в роботах С. Логінова, М. Макарова, Л. Нечепоренко, Є. Посичнюка, В. Плахова, М. Победи, З. Стюпіна, Н. Трубнікова, Є. Шинкаренка, А. Яценка та інших. Так, М. Победа зазначає, що «цінності і норми є категоріями, які виражають суть потреб і напрямок соціальної регуляції різних сфер суспільного життя...» [3, с. 22].

Ціннісно-нормативна основа потреби як регулятора поведінки майбутнього вчителя утворюється не лише під впливом соціокультурного середовища, а й як наслідок цілеспрямованого і стихійного виховного впливу. Регулятивний потенціал потреб значною мірою зумовлюється індивідуальними особливостями майбутнього вчителя, його природними нахилами, задатками, рисами характеру, рівнем соціальних домагань, набутим позитивним чи негативним моральним досвідом.

Морально-регулятивний аспект проблеми формування моральної культури майбутніх учителів торкається різних сфер їхньої життєдіяльності і передбачає, насамперед, дослідження об'єктивних закономірностей досягнення внутрішньої саморегуляції поведінки. Процес моральної саморегуляції поведінки особистості є основним елементом

формування її моральної культури, оскільки внутрішня моральна мотивованість вчинка є найголовнішим, провідним механізмом формування моральної поведінки.

Моральна саморегуляція поведінки майбутнього вчителя як свідоме ставлення до своїх вчинків і дій – це особливий тип його моральної культури, який утворюється лише на основі високого рівня автономного морального вибору системи цінностей, серед яких центральне місце посідає сама людина. Індивідуальні морально-регулятивні якості майбутнього вчителя утворюються під впливом обміркованого і пережитого почуття обов'язку до інших. Усвідомлюючи гуманне ставлення до інших людей і всього довкілля, майбутній вчитель, насамперед, повинен дотримуватись принципу – не зашкодь собі, іншому, думкою, словом, дією або бездіяльністю, саме в цьому полягає основна сутність гуманістичної моральності, яка здатна сформувати у навчально-виховних системах особливий тип моральних відносин, основаних на довірі, любові та взаємоповазі.

Моральна саморегуляція поведінки майбутнього вчителя як механізм формування моральної культури має багаторівневу структуру, в ній провідну роль відіграють такі критерії, як висока моральна самосвідомість, світоглядна об'єктивність, самодисципліна, моральні вчинки та звички, почуття справедливості, відвертість, щедрість, готовність ділитись з іншим своїми духовними надбаннями. Водночас, через прояву егоїзму, жорстокості й лицемірства спотворюється сприйняття і оцінка соціокультурної цінності загальнолюдських моральних норм. Егоїстичні почуття спотворюють об'єктивне сприйняття моральних цінностей і відносин особистості з іншими і її уявлення про справедливість.

Несформована моральна самосвідомість руйнує внутрішню морально-регулятивну структуру майбутнього вчителя, за даних умов провідними мотивами його поведінки стають:

- посилання на думку інших навіть тоді, коли вона об'єктивно є хибною;
- надмірна довірливість чуткам, пліткам та іншим неофіційним джерелам інформації;

- відсутність потреби в самостійному аналізі вчинків, обміркованні та дослідженні етичних ситуацій;

- підкорення поведінки своїм некерованим почуттям.

Як свідчать дослідницькі бесіди зі студентами з морально-етичної тематики, у формуванні моральної саморегуляції поведінки майбутніх учителів заважають бракує інформованості з питань етики, етикету, культури спілкування. Розвиток морально-регулятивних механізмів поведінки особистості є найбільш сприятливим за умови оптимального поєднання зовнішніх впливових дій з його внутрішніми морально-вольовими імперативами поведінки, таких як совість, гуманізм, чуттєвість до об'єктивності та справедливості, почуття й свідомість обов'язку, прагнення до власної естетичної і моральної досконалості. Зовнішні впливові дії і внутрішні моральні механізми поведінки майбутнього вчителя мають об'єктивний і суб'єктивний зміст, перехід об'єктивних чинників його поведінки (загальноприйнятих моральних норм, цінностей, правил) у його внутрішню морально-психологічну структуру є складним процесом моральної саморегуляції поведінки.

Ставлення майбутнього вчителя до системи морально-духовних цінностей опосередковано механізмами світоглядної самовизначеності і складає невід'ємну частину його світосприйняття. Це відношення проявляє себе у вигляді емоцій, оцінювальних суджень, поглядів, переконань і ідеалів. Воно утворюється цілеспрямовано і стихійно, на емоційному і раціональному рівнях, де емоційна сторона, на думку багатьох дослідників, має мути випереджальною і провідною, оскільки «духовне ставлення до дійсності відрізняється від раціонального тим, що людина здійснюється у світі, перш за все, своїм переживанням різних сторін буття; в переживанні як діяльності «олюднюється» буття... Творче ставлення до буття реалізується у прагненні жити совісно, доцільно, узгоджено, довершено» [2, с. 17]. У виховному процесі важливо домогтися, щоб сприйняття вихованцем доквілля, було пронизане морально-естетичними критеріями (красиве, природне, корисне, доцільне) і містило в собі переважно позитивне емоційне відношення.

На основі розвитку позитивного, оптимістичного світосприйняття у майбутнього вчителя утворюється елементи саногенного мислення, а через нього виникає віра в саму людину, в її необмежені можливос-

ті в соціальній самореалізації і самовдосконаленні. Ця віра по відношенню до інших і самого себе є важливим стабілізаційним чинником особистості, який спрацьовує на рівні естетичної, психологічної і моральної саморегуляції поведінки.

Віра в людяність соціуму майбутньому педагогу конче необхідна, оскільки, щоб впливати на учнів треба мати чітке уявлення про людську сутність з усіма її позитивними і негативними соціально-психологічними властивостями. Майбутній вчитель повинен навчитись сприймати, аналізувати і оцінювати кожного учня, насамперед, як унікальну, неповторну особистість, яка в певній мірі, і частіш за все знаходиться в постійних пошуках духовного сенсу буття. «Конкретна людська особистість...», – зауважує Б. Т. Григорян, – є самостійним і оригінальним суб'єктом культурної творчості, різного роду діяльнісних акцій, що виражають своєрідність і неповторність її індивідуальних потреб, мотивів, духовних моральних установок, цілей» [1, с. 124].

Моральна саморегуляція поведінки майбутніх учителів є унікальним, особистісно орієнтованим процесом, тому її слід розглядати як індивідуально зумовлений, інтегративний, морально детермінований механізм суб'єктивації й інтеріоризації загальнолюдських моральних цінностей, які набувають суб'єктивно практичної дії за умови інтеріоризації не лише на раціональному, але й на емоційному та підсвідомому рівнях, оскільки моральні переживання «виражають духовну силу Я особистості, її здатність діяти понад ситуацію, понад міру, в зоні ризику, персональної відповідальності» – зазначає С. Колісник. Вважається, що серед основних негативних чинників, що викликають розбалансованість процесів саморегуляції поведінки особистості є відсутність вихованості культури почуттів, серед яких провідну роль відіграють переживання високих смислових цінностей, оскільки «неокультуреність індивіда у вигляді смислової бідності переживань частіше, ніж його інтелектуальна нерозвиненість, є причиною критичних переживань у житті...» [2, с. 19].

Смислова бідність переживань як елемент бездуховності призводить до порушення внутрішньої природної психічної саморегуляції особистості, до руйнування захисних емоційно-чуттєвих механізмів. Відсутність культури почуттів гальмує розвиток загальної емоційної

структури особистості, в якій негативні емоції згодом стають домінуючими. Такі психічні стани призводять до соціальної апатії, песимізму, ліношів, втрати сенсу життя тощо. В наукових пошуках духовність особистості все більше розглядається у зв'язку з її правом вибору соціальних і, зокрема, духовних цінностей, стилю життя і поведінки. Але виникає проблема формування здатності особистості до вірного вибору тих чи інших цінностей і сенсожиттєвих орієнтирів в соціально несприятливих умовах при відсутності належного педагогічного контролю. Як показав аналіз, ця проблема ще не знайшла належної уваги в сучасних наукових розробках. Отже можна констатувати, що, насамперед, зауважується існуюча невідповідність, з одного боку, мети і завдань морально-духовного становлення особистості, які впливають з належного як об'єктивно існуючої соціально замовленої необхідності і реального змісту освіти і виховання, які не зазнали суттєвих змін з часів застійного періоду – з іншого.

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі необхідно розглядати не як формальну самоціль, а як наймогутніший засіб морально-естетичного, інтелектуального і фізичного розвитку майбутніх учителів, а забезпечення їхнього морально-духовного розвитку має бути домінуючим і випередженим по відношенню до розвитку інтелекту і інформованості в галузі природничих наук. Духовний потенціал майбутнього вчителя є важливою педагогічною умовою не лише розвитку моральної саморегуляції поведінки, але й є важливим механізмом утворення, поглиблення і збагачення моральної мотивації різних видів навчальної діяльності, в тому числі науково-пізнавальної, репродуктивної й творчої.

Практика свідчить, що освіта і навчання мають бути індивідуально орієнтованими, відповідати природним нахилам і задаткам особистості й сприяти її природному духовному збагаченню. Потяг до духовності має індивідуальні властивості, оскільки духовне життя майбутніх учителів завжди пов'язане зі специфікою утворення морально-естетичних потреб, які у кожній особистості проявляються по-різному, в залежності від її природних нахилів, задатків і здібностей. Чим більший потяг майбутнього вчителя до зразків художньої творчості і мистецтва, тим

більші потенціальні можливості закладені в нього від природи до повноцінного духовного життя і навпаки.

На основі розвитку художньо-естетичних потреб майбутніх учителів формуються і поглиблюються їхні духовні потреби, від найпростіших (захоплення творами літератури і мистецтва) до різнобічної активної духовно-пізнавальної, репродуктивної і творчої діяльності. За даних умов, духовні потреби майбутніх учителів поступово переходять в потребносно-мотиваційну сферу їхньої поведінки, регулюючи різнобічні пізнавальні, емоційні і вольові процеси. Духовність особистості не може активно розвиватись без формування творчого нестандартного мислення, яке пов'язане з оволодінням навиками системного аналізу природних і соціальних процесів, тієї системи очевидних і прихованих взаємозв'язків, що в них існують. Завдяки загальному інтелектуальному розвитку майбутнього вчителя утворюється його особисте ставлення до нагальних моральних вимог суспільства як до об'єктивної необхідності, що утворилась на конкретному етапі його становлення. У виховному процесі важливо домогтися розуміння майбутнім вчителем належного, яке існує об'єктивно в різних соціокультурних системах і підкорене ідеї утворення повноцінного людського буття на засадах суспільного блага. Розуміння належного як найвищої соціокультурної досконалості в розвитку соціальних систем і того, що існує в соціумі і в природних процесах є розумінням соціальної і природної сутності людини.

Моральна регуляція педагогічних систем у вищому навчальному закладі не може здійснюватись примусово без урахування об'єктивних умов, шляхом впровадження певних моральних норм і соціальних стандартів поведінки, вона майже повністю залежить від морально-духовного і виховного потенціалу системи вищої освіти і суспільства. Враховуючи цю закономірність, слід виділити такі методологічні вимоги в дослідженні зазначеної проблеми:

- 1) формування морально-регулятивної сфери майбутніх учителів необхідно розглядати як процес, що пов'язаний з духовним життям суспільства і кожної людини, з визначенням сутності категорії «духовність» в сучасних умовах;

2) саморегуляція поведінки майбутніх учителів ґрунтується на їхньому духовному зростанні як повноцінної, естетично, інтелектуально і морально орієнтованої особистості;

3) моральну саморегуляцію поведінки майбутніх учителів необхідно розглядати не лише на соціально-педагогічному, а й на індивідуально-психологічному рівнях: як важливих, провідних елементів формування моральної культури;

4) важливою педагогічною умовою, що активно впливає на формування морально-регулятивної сфери майбутніх учителів є різнобічні духовні потреби, які характеризують їхнє прагнення до повноцінної духовної життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Григорян Б.Т. Человек. Его положение и призвание в современном мире: (Монография). – М.: Мысль, 1986. – 224 с.
2. Колісник О. Духовність як джерело символів людського буття і як виток саморозвитку людини // Наук. вісник Волинського державного університету. Серія: Філософські науки, № 10, 1998. – С. 16-22.
3. Победа М.А. Духовные потребности и реальное поведение: (Монография). – Кишинев: «Штеница», 1990. – 114 с.
4. Тюріна Т.Г. Педагогіка духовності: синергетичний підхід // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред.: Г.П. Шевченко – Вип. 1 (30). – Луганск: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 144-161.
5. Пролеев С.А. Духовность и поведение человека: (Монография). – Киев: Наукова думка, 1991. – 112 с.